

велика
спадщина
СУМЩИНА

СУМЩИНА. ВЕЛИКА СПАДЩИНА

ПРОЗА
(від ХХ ст.)

УДК 908(477.52)

С 89

700 примірників книги випущено за Програмою економічного і соціально-го розвитку Сумської області на 2019 рік та наступні 2020–2021 програмні роки, затвердженою рішенням Сумської обласної ради від 14.12.2018, на підставі рішення Сумської обласної ради від 18.12.2020 «Про обласний бюджет Сумської області на 2021 рік».

Упорядники книг «Поезія», «Проза (до ХХ ст.)», «Проза (від ХХ ст.)» проєкту «Велика спадщина. Сумщина» щиро дякують працівникам Сумської обласної універсальної наукової бібліотеки, завідувачу відділу краєзнавчої літератури та бібліографії Ользі МАЛИШ, провідному бібліотекарю відділу періодичних видань Світлані АНТОНОВІЙ, усім, хто долучився до проєкту, за допомогу в підготовці біографічних довідок, художніх текстів і світлин письменників, твори яких ввійшли до цих видань.

Фотографії взяті з відкритих джерел

На суперобкладинці світлина Івана Багряного, яку надав Охтирський міський краєзнавчий музей

Автори-упорядники:

Юрій П'ятаченко – с. 12–115; 126–145; 152–181; 196–215; 224–233;

Олександр Вертіль – с. 116–125; 182–195; 234–283; 286–372

Відповідальний за випуск – *Олександр Вертіль*

Сумщина. Велика спадщина. Проза (від ХХ ст.) / авт.-упоряд.:
С 89 Ю.В. П'ятаченко, О.В. Вертіль. Суми: ПФ «Видавництво “Університетська книга”», 2021. 384 с.: іл.

ISBN 978-966-680-986-8

Книга «Проза (від ХХ ст.)» є п'ятою з проєкту «Сумщина. Велика спадщина». В антології представлені твори 37 письменників нашого краю. Вона складається із двох частин – «Спадщина» і «Сучасність». У творах прозаїків постає драматична доля людини трагічного ХХ століття.

Прозові твори подаються мовою оригіналу (українською, російською), а твори західноєвропейських письменників – у художньому перекладі. Тексти письменників-краян, які через війни і репресії вимушено покинули Україну, подаються зі збереженням авторської орфографії.

Для шанувальників красного письменства, літературознавців, краєзнавців, педагогів, широкого кола читачів.

УДК 908(477.52)

© Упорядкування Ю.В. П'ятаченко,
О.В. Вертіль, 2021

© ГО «Велика Спадщина», 2021

© Оформлення ПФ «Видавництво
“Університетська книга”», 2021

ISBN 978-966-680-986-8

СЛОВО – ВІТЧИЗНА ДУШІ І СОВІСТЬ ЧАСУ

«Молебінь щойно скінчився. Старенький сільський священник зі словами заохоти побожно благословив у далеку дорогу тих, що вирушали на святу прощу.

Серед невеликої купки богомольців впадала в очі новісінька синя чемерка з доброго тонкого сукна, в яку був убраний низенький кременезний дідок Карпо. Він був узутий також і в добрі шкапові чоботи, свіжо вишмарувані колісним дьогтем...».

Так розпочинається оповідь «Свічечки» уродженки Охтирки Івонни Чорнобривець, написана на мотив народної легенди.

Саме творчість нашої славетної землячки, справжнє прізвище якої Олександра Сулима-Блохин, відкриває другий том прозового двокнижжя із масштабного проєкту «Велика спадщина. Сумщина» (загалом – 5-й; прим. – *О.В.*), що охоплює часовий проміжок протяжністю 120 років – від початку ХХ століття до сьогодення.

Епоха – виняткова: знакова, драматична, поляризована, часто – кривава, позначена десятками історичних подій світового масштабу. І саме тому – особлива, неповторна й описана в численних прозових творах як світових майстрів слова, так і письменників сумського краю.

Така вже письменницька доля: фіксувати насамперед час, бо пишеться вік, а слово – то вітчизна душі, совість часу (за В. Затулівітром).

Саме цими несхитними канонами красною письменства керувалися упорядники видання у відборі імен, причетних до слобожанського краю: під однією обкладинкою зібрані твори не тільки уродженців Сумщини як географічної адміністративно-територіальної одиниці, а й авторів, чия творчість так чи інакше торкнулася «прозовим крилом» благодатного краю, що здавен розкинувся обобережжями Псла.

У першій спадщанській частині (залишається сподіватися, що й у другій, сучасній, також) немає прохідних чи випадкових імен. У ній чверть сотні прізвищ – і кожне по-своєму цікаве, неповторне, з творчими родзинками, барвами, відтінками, власне, як і належить справжній художній – не ерзац! – літературі.

За ними – свій світ, власне його бачення і сприйняття, широка духовна амплітуда-панорама, що охоплює найвіддаленіші просторові й часові масиви, завдяки чому сьогоденні й майбутні читачі пізнаватимуть і вивчатимуть минувшину й сучасність не за підручниками,

які часто (що є, те є) грішать напівправдою, домислами, ретушуванням окремих сторінок або й розділів історії.

З огляду на це читачеві особливо цікавими й потрібними стануть твори, наприклад, Леоніда Смілянського та Михайла Осадчого: ці сторінки хоч і не належать до так званих хрестоматійних, однак і не розтиражовані, а отже, масовий читач з ними навряд чи знайомий.

Приміром, перший із них представлений розлогим уривком із двотомного роману про Тараса Шевченка «Поетова молодість», що належить до кращих зразків історико-біографічної літератури, присвяченої Кобзареві.

Розпочавши писати твір ще напередодні Другої світової війни, Леонід Смілянський видрукував обидві книги лише на початку 1960-х років. Це свідчить про його колосальну роботу над фактологічним матеріалом, майстерно поєднаним з елементами художньої прози як жанру.

Шість десятиліть, що минули з часу першої публікації, ствердили: «Поетова молодість» залишається у творчому строю і, поза сумнівом, й надалі викликатиме зацікавленість у читачів нових і нових поколінь.

А ось ім'я Михайла Осадчого здебільшого асоціюється із його блискучою повістю «Більмо», яку знають не тільки в Україні, а й у Європі та світі. Інша ж повість «Геній сміху» – знову ж таки присвячена нашому славетному землякові Остапові Вишні – менш відома, однак вельми цікава в пізнавальному сенсі.

Надрукований розділ «Зустріч із вождем» присвячений мало відомим фактам із 1920-х років, зустрічам і спілкуванню письменників із партійними діячами та бонзами – ці рядки проливають інколи несподіване світло як на окремі персонажі, так і на ті чи інші тогочасні події.

Багатий і показовий перекладацький масив представлений іменами поліглотів Юрія Назаренка з Конотопа та уродженця Кролевеця Миколи Лукаша.

Зокрема, переклад знаменитого роману Жуль Верна «П'ятнадцятилітній капітан» земляк конотопців видрукував у другій половині 1950-х років. До цього з французької твір неодноразово перекладали українською: серед інтерпретаторів рідною мовою – Дмитро Лисиченко, Петро Соколовський, пізніше – Інна Базилянська, Леся Босук та інші.

Однак це не завадило талановитому перекладу уродженця Сумщини посісти своє окремішне місце й стати популярним серед шанувальників пригодницької літератури.

Справжнім «важковаговиком» з-поміж десятків колег з повним на те правом вважається Микола Лукаш, який залишив воістину унікальну спадщину, переклавши твори світових класиків із понад двох

десятків мов. З-поміж них – «Декамерон» Джованні Бокаччо, що вважається вершиною не тільки автора, а й перекладача (хоча, до речі, у Миколи Олексійовича подібних творчих досягнень величезна низка).

Утім уперше надрукований на початку 1960-х років «Десятинник» (така назва твору в перекладі з грецької) опісля бездумно й безжально видавці «редагували» і навіть перекручували текст, а Микола Лукаш зазнав страшної критики та звинувачень за буцімто вільне трактування оригіналу, привнесення застарілої архаїчної лексики тощо.

Лише завдяки скрупульозній роботі письменника і літературознавця Леоніда Череватенка, уже по смерті перекладача, вдалося повністю відновити і 2006-го року надрукувати Лукашевий варіант – без втручання і правок.

Аналізуючи творчу причетність до Сумщини уродженців інших країв, варто наголосити на двох відомих іменах, широко знаних у літературному світі. Це – Анатолій Дімаров та Роман Іваничук.

Автор відомого роману-епопеї «І будуть люди» не тільки творчо, а й географічно «пов'язаний» із Сумщиною: у дитинстві певний час мешкав у Нескучному, навчаючись у Тростянці, а дружина родом із Кролевеччини. Зрештою, Анатолій Андрійович завжди активно цікавився Сумщиною: зустрічаючись у Києві з автором цих нотаток, не пропускав нагоди розпитати про сумські новини, письменницьке життя.

Тож уривок із повісті «Прожити і розповісти», написаний на основі слобожанського матеріалу і вражень, має свою цінність як для сучасних, так і майбутніх читачів.

Якщо Анатолій Дімаров родом із Полтавщини і його можна вважати, умовно кажучи, сусідом-земляком, то уродженець Прикарпаття Роман Іваничук виявляв особливий інтерес до нашого краю, зокрема, Роменщини, Пустовійтівки, де не тільки бував, збираючи матеріали для своїх історичних творів, а й мав там друзів.

Таке спілкування насамперед із місцевими літераторами, журналістами, освітянами, селянами цілком умотивоване: так гість збагачував нотатники місцевими оповідками, фактами, висловами, говіркою, які допомагали створювати правдиві історичні полотна. Адже з-поміж героїв його творів – останній кошовий отаман Запорозької Січі легендарний Петро Калнишевський.

На перший погляд, дещо особними можуть видатися постаті Георгія Демидова та Івана Іванова, але їхня «присутність» під цією обкладинкою не тільки вмотивована, а й обов'язкова.

Обоє певний час мешкали на Сумщині – у Лебедині та Ромнах відповідно, зазнали поневірянь у радянських таборах, наприкінці 1950-х років реабілітовані.

Їхні табірні твори – то нагадування про пережиті жахи, засторога дітям, онукам і правнукам, аби не забували ціну свободи і волі.

Завдяки багаторічній праці незабутньої Любові Снісар своєрідним відкриттям останніх років стала прозова спадщина одного з найяскравіших письменників останньої чверті минулого століття Володимира Затулівітра, якого раніше знали як глибокого самотнього поета. Сьогодні ж його повісті, оповідання, новели, есеї вже посіли своє належне місце: тонко й філігранно виписані українські характери на тлі історичних подій зберігають у собі колоритне духовне начало, що є запорукою неперехідності рядків.

Має своїх численних читачів талановита проза Віктора Положія, Юрія Царика, Леоніда Полтави, Олексія Столбіна, інших майстрів слова – вони вже зайняли власну нішу в українській літературі.

Щодо розділу «Сучасність», то представлені в ньому письменники продовжують – і дай, Боже, продовжувати багато літ! – творити власний творчий літопис. А подальшу долю визначить лише час – найсуворіший суддя і критик.

...На обкладинці книги – портрет Івана Багряного, уродженця Охтирки, одного з найяскравіших європейських та світових письменників, а її колір, як і прізвище, гармоніює із загальним духом та історичним настроєм видання.

Власне, саме його творчість є своєрідним духовно-тематичним осердям книги, до якого міцно «припасовані» і воєдино злютовані твори інших авторів-земляків. Домінує тема України, її незалежності, одвічного прагнення до свободи, яку доводиться відстоювати, зокрема, й сьогодні, віддаючи життя.

Повернення письменника до лона рідної культури було тривалим і непростим. Одними з перших про це наприкінці 1980 – початку 1990-х років почали клопотатися в Сумській обласній організації Національної спілки письменників України, зокрема, тодішній її очільник Олексій Столбін, земляк киянин Олександр Шугай, творчість якого представлена в книзі і який на сьогодні є автором масштабної «Багряніани».

Саме завдяки спільним зусиллям у Сумській обласній науковій універсальній бібліотеці 30 років тому, 30 вересня 1991-го року, з нагоди 85-річчя письменника відбувся представницький міжнародний літературно-мистецький захід.

Пропонована світлина вже стала раритетною, а свято залишилося золотою сторінкою у духовному літописі Сумщини та України.

До Сум із Німеччини завітали дружина Івана Багряного – Галина (на світлині – праворуч від Олексія Столбіна), донька Роксолана (друга зліва), гості з діаспори, зокрема, голова Фондації ім. І. Багряного доктор Анатолій Лисий (США, крайній праворуч), письменник із Києва Олександр Шугай (другий праворуч), поет Анатолій

На світлині – слово про Івана Багряного має Олексій Столбін: «Іван Павлович носив у серці тільки Україну – вільну, самостійну, незалежну, саме таку, яку творимо сьогодні ми».

(Сумська обласна універсальна наукова бібліотека, 30 вересня 1991 р.)

Гризун (третій ліворуч) літературознавець Оксана Шугай (крайня ліворуч) літератори, представники громадськості.

У сьогоднішніх лавах «Багрянознавців» – невтомний літературознавець, письменник із Києва Сергій Козак, його старанням на Сумщині (і не тільки) здійснено низку заходів з увічнення пам'яті нашого славетного земляка.

...Мимоволі згадується зустріч із сином письменника Нестором Багряним восени 2006-го року в охтирському помешканні: саме тому, де свого часу жив і писав його батько і яке й досі зберігає невидиму присутність великого Українця.

Неймовірно, але факт: тоді Нестор Іванович і автор цих нотаток майже водночас обмовилися, що колись, давно, десятки років тому, письменник дивився у ці вікна – нехай з часом оновлені, однак вони наче затримали й назавжди зберегли його погляд, світло очей...

2017-го року в районному центрі урочисто відкрили погруддя майстрові слова (скульптор – Заслужений художник України Степан Куций).

Цей пам'ятник – перший в Україні і другий у світі. Ще один – роботи скульптора Леоніда Молодожанина, який є автором пам'ятника

Тарасу Шевченку у Вашингтоні, – височіє над могилою письменника в німецькому містечку Новий Ульм. На ньому вибиті його слова: «Ми є. Були. І будем ми. Й Вітчизна наша з нами».

Своєрідним творчим і духовним результатом таких зустрічей-спілкувань став вірш «Багряний жовтень. Жовтень і Багряний», якому судилося стати піснею. Відомий охтирський співак і композитор Мар'ян Пуляк написав чудову музику – твір у його виконанні часто звучить під час урочистостей, концертних програм.

Залишається вірити, що звучатиме й надалі – і не тільки ця пісня, а й усе розмаїте багатоголосся слобожанської прози – в ім'я вічності України та українського слова, Сумщини як їхньої потужної духовної оази.

* * *

Багряний жовтень.

Жовтень і Багряний.

Пливають осінні пізні кольори.

І видно за куземинським туманом,

Як Скелька виринає з-за гори.

Хлюпоче Ворскла зорями і небом,

Сніги ідуть

то мовчки, то з дощем.

Вони таки повернуть коли-небудь

І стануть непомітно за плечем.

Чорнильна стежка.

Вичорнілі мітки.

І чорне листя падає в ріку.

Колись востаннє вичовгана хвіртка

Накине тихо клямку сторожку.

Немов причинить берег надворсклянський,

Щоб зелен-цвітом кликати вві сні.

Садів багато.

Та – не гетсиманських,

Де зрада –

перша родичка брехні.

А правда встане, стане і повстане, –

Тоді її не треба вже вести.

Багряний вечір.

Осінь і Багряний –

Він словом,

як і жовтень,

золотий.

Олександр Вертіль

СПАДЩИНА (від ХХ ст.)

ЧОРНОБРИВЕЦЬ

Іванна

(справжнє прізвище та ім'я – Сулима-Блохин Олександра)

Письменниця, літературознавиця, активістка жіночого руху

Проза (від XX ст.). Спадщина

04.04.1902, м. Охтирка, Харківська губернія – **12.12.1990**, м. Мюнхен, ФРН.

Закінчила жіночу гімназію для дітей духовенства та Харківський інститут народної освіти. З 1919 року – на педагогічній роботі, очолювала просвітницькі осередки в ряді сіл Охтирського повіту. Працювала директором Охтирського дитячого будинку та викладачем у вишах України. У 1943 році перебралася до Львова. З 1946-го мешкала в Мюнхені. Працювала науковим секретарем, викладачем мови та літератури у вищій економічній школі, Українському технологічно-господарському інституті та Українському вільному університеті. Сулима-Блохин – професор, а згодом член-кореспондент Української вільної академії наук.

Перу Сулими-Блохин належать розвідки «Питання істоти новели», «Мовно-стилістичні особливості Квітчиної прози», дослідження творчості П. Куліша, О. Олеся, В. Самійленка, А. Кримського.

Під псевдонімом Іванни Чорнобривець видрукувала збірник поезій «З блакиті неба і скорботи душі» та «Ескізи», збірку оповідань «З початку життя» та окремі новели в періодиці.

На надгробку письменниці викарбувано кредо її життя: «Готова до жертви, повна любові, віддана Батьківщині».

СВІЧЕЧКА

(на мотив народної легенди)

Молебінь щойно скінчився. Старенький сільський священник зі словами заохоти побожно благословив у далеку дорогу тих, що вирушали на святу прощу.

Серед невеликої купки богомольців впадала в очі новісінька синя чемерка з доброго тонкого сукна, в яку був убраний низенький кремезний дідок Карпо. Він був узутий також і в добрі шкапові чоботи, свіжо вишмарувані колісним дьогтем. Старанно прилизане ріденьке сиве волосся на голові блищало олією. Масно вилискували також його вологі очі і вуста; сам – святочний і вдоволений. Проти інших достатками своїми нагадував повно зліплений крупчатний вареник у маслі. Дідові Карпові не треба було, як іншим убогим, ходити по хуторах і селах просити «на подорожнє». Він мав, що взяти з собою. У коморі, на дні скрині, був захований місткий кисет не з дрібними мідяками, а зі срібними карбованцями, золотими п'ятьорками, десятками та двадцятками...

– За довге життя довелось і мені багато в чому згрішити...

– Тож тепер на старість – піст, виснажлива піша дорога до Святих Місць будуть великою покутою за гріхи мої.

– А щоб молитви скорше доходили до Бога, буду купувати грубі свічки, не менше, як по цілому карбованцю!

– Нехай довше за всі інші горять, щоб люди бачили, що я для Бога нічого не жалію!!!

– Наробився за життя, ну та й придбав, дякувати Богу! Вистачить усього не то дітям, а внукам і правнукам!

– Спершу відслужу молебні за всіх живих родичів, а потім замовлю панахиди за мертвих...

– Понесу до церкви паляниці вели-и-кі та солодкі, надимані коржі, смажені горішки, пряники...

– Замовлю акафісти...

– Перед кожним образом по сто поклонів битиму...

– Десятками проскурочки купуватиму, та на «Часточку» подаватиму.

– Бублики в'язками роздаватиму бідним старцям і калікам під церквою...

– Наприкінці – пів сотні на монастир пожертвую!.. Ні, ні – не пожалкую!

Так тішив себе старенький, вертаючись з церкви. Почуття приємного задоволення лоскотало душу. Думками ж витав Карпо далеко, далеко в хмарах... Просто біля Самого Господа-Бога...

Коли це назустріч йому – сусіда Гарасим. Обидва спинились. Гарасим зняв свою потерту смушеву шапку, ввічливо вклонився і неспішно почав:

– Чув я, що зволите на поклін до Гробу Господнього збиратися? Хотів, бач, попросити Вас, помолитися і за мене грішного. Жінка у мене хвора дуже. Не знаю, чи й видужає. Дітей маленьких купа. Не можу ради їм дати без господині вдома. Та ще й у полі роботи маю, гей! Ніяк відлучитись, щоб піти до церкви помолитись. Тут він схопився за голову обома руками і, опускаючи їх, безнадійно махнув ними в повітрі. Найняти когось, самі знаєте, не маю за що. Та до мене, на мої злидні, важко кого підшукати для помочі.

...Так оце, як Ваша сердешна ласка, дорогий сусіде, поставте Там свічку! Може, зглянеться Бог на мою нещасну долю!

– Тільки, даруйте, що не маю більше. Оце всього, що є в господі!

Гарасим довго шарив у глибокій кишені доморобних брудних і латаних штанів. Нарешті, витяг звідти мідну копійку, перехрестився широким хрестом, поцілував зчорнілий мідячок і подав на долоню сусідові.

Потім, тут же на вулиці обернувся до церкви, став на коліна і тричі поклонився, проказуючи:

– Боже, милостивим будь до мене грішного!!! – Тоді побажав богомільнику: «Дай-бо, сили вам на тяжку дорогу!!!»

– Благополучно вертайтеся при здоров'ї!

Наостанку додав, чухаючи потилицю: «Там те ... розумію...може замало це... Так що може й не вистачить, то доложіть, будь ласка, свого шага, чи два, хоч на найдешевшу та найменшу свічку!.. Вам за неї відроблю колись по-сусідському.

Багач здвигнув плечима, сховав дар до кишені й обіцяв прохання виконати.

З торбами за плечима, а хто ще й з костуром у руках, помалу мандрували наші пілігрими втоптанними стежками. Проходили степом, ішли через ліси, минали ярки, ниви, річки. Перетинали села, хутори. В сльоту і дощ, під палючим сонцем удень і зоряним «Чумацьким Шляхом» уночі терпеливо міряли пішоходці довгі версти, спиняючись десь біля криниці чи річки тільки на короткий відпочинок.

Використовувати якийсь із видів транспорту, крім водного, вважалось за гріх. Бо старий звичай був дуже суворий. Не жаліючи себе, треба було терпіти всі подорожні невигоди. Але що це в порівнянні з терпінням Христа!

Тримав це в голові і дід Карпо.

Відпочиваючи якось під кущем, на третій день мандрів, відчув Карпо, що йому замуляла копійка, ставши в кишені руба. Згадав при цьому свого сусіда і зневажливо всміхнувся.

– Що ж та копійка?! Бідний, бідний! Йому навіть гріхів своїх перед Богом немає як відмолити! Дав копійку! А, може, Там по копійці і свічок немає? Собі купуватиму дорогі, а йому за копійку!.. А чи не встид мені буде і перед людьми копійчану свічку перед Гробом Господнім ставити?

– Не буду ж усім пояснювати, що це, мовляв, не моя свічка, а того бідного старця...

Подумав так ще трохи, а потім... Та що, зрештою, буду возитися з тією дурною копійкою? Витяг з кишені і жбурнув її в бур'ян. А потім зручно повернувся (тепер уже ніщо його в кишені не муляло) і, засинаючи, потону в спогадах домашнього добробуту...

Дістався наш прочанин разом з іншими до Святого Місця. Там сповнив усе, як задумав здому: ставив свічки завтовшки в кулак, сповідався, приймав Святе Причастя, щедро роздавав милостиню...

Та от час і додому.

Вертались тією самою дорогою. Наткнувся Карпо на кущ будяків і згадав Гарасимову копійку.

– Отут-то, самісінько в цьому місці я її викинув. Щось заворушилося на совісті... Мовляв, обіцяв же йому свічку поставити і помолитися за його хвору дружину..

– А, лишень, погляну, пошукаю ту копієчку! Чей же й досі лежить у бур'яні?

Карпо підійшов до кущика, нахилився, розгортаючи зісохле бадилля – і раптом остовпів... У траві, при самій землі, під захистом лапатоного пожовклого листочка веселим вогником блимав огарок тонюсінької, висуканої з жовтого воску, копійчаної свічечки...

Карпо упав на коліна, цілував навколо землю, дрижачими руками безупинно хрестився і шептав слова молитви.

Тільки тепер уже цілком по-новому, з іншим почуттям, ніби раптом прозорий, відмолював він тут, серед степу свій великий гріх...

Удома діда Карпа чекала неприємна новина: дворище його з усім чисто добром згоріло саме на третій день його відсутності.

А Гарасимова господиня, що навдивовижу всім, видужала і поправилась, бідкалась біля гостя-богомольця і дуже просила дорогого сусіду замешкати у них і відпочити після тяжкої дороги.